

ЛЕКЦІЯ 6.

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

1. Правова природа та членство в Європейському Союзі
2. Поняття та основні принципи права ЄС
3. Первинне та вторинне право Європейського Союзу
4. Конституційний процес в Європейському Союзі та прийняття Лісабонського договору
5. Принципи організації та діяльності інститутів Європейського Союзу

1. Правова природа та членство в Європейському Союзі

Правова природа Європейського Союзу викликає дискусію серед фахівців. В юридичній літературі відзначають гібридний характер правової природи ЄС та вказують, що ЄС є міжнародним і в той же час державним утворенням, що поєднує в собі риси як мінімум трьох різновидів державних союзів: міжнародної міжурядової організації, конфедерації та федерації. Зарубіжні вчені розглядають ЄС як федеративне утворення особливого роду *Sui generis*¹ (поєднує в собі риси конфедерації та федерації).

Відповідно до статті 49 Договору про ЄС процедура прийняття (приєднання) до ЄС відбувається в чотири етапи:

1. Будь-яка європейська держава може звернутися із заявкою з метою стати членом ЄС.
2. Попереднє рішення органами ЄС про відкриття переговорів про вступ. На даному етапі важливе значення мають критерії: здатність кандидата до приєднання і здатність і готовність ЄС приєднати.
3. Переговори, в яких беруть участь держави-члени ЄС і країна-кандидат. Умови прийому та зміни, які цей прийом спричинить для договорів, на яких ґрунтується Європейський Союз, виступають предметом угоди між державами-членами та державою-заявником.
4. Ратифікація. На даному етапі вищезгадана угода підлягає ратифікації всіма країнами-членами, яка відбувається відповідно до конституційної процедури кожної країни.

Виділяють так звані «копенгагенські критерії» вступу, прийняті у 1993 році:

- політичні критерії - повага і підтримка основних конституційних цінностей ЄС;
- економічні критерії - конкурентоспроможна соціальна ринкова економіка;
- готовність взяти на себе досягнення - існуючий рівень інтеграції, так звані «*acquis*»;
- прийняття політичної мети європейської інтеграції;
- географічне положення - кандидат є європейською державою.

Згідно зі статтею 50 Договору про ЄС, будь-яка держава-член відповідно до конституційних положень може прийняти рішення про вихід зі складу Європейського Союзу. Держава - член ЄС, яка приймає рішення про вихід, має повідомити про свій намір Європейську раду. ЄС проводить переговори і укладає з такою державою угоду, яка визначає порядок виходу останньої, а також основи їх майбутніх взаємин з ЄС. Угоду від імені ЄС укладає Рада ЄС після її схвалення Європейським парламентом. Установчі договори ЄС припиняють застосовуватися до держави, яка виходить з ЄС, з дня набрання чинності угоди про вихід, або, за відсутності такої угоди, через два роки з моменту повідомлення Європейської ради. Цей термін за згодою зацікавленої держави-члена може бути продовжений.

---

¹ *Sui generis* (своєрідний, єдиний у своєму роді) - латинський вираз, що означає унікальність правової конструкції (акту, закону, статусу і т. д.), яка, незважаючи на наявність схожості з іншими подібними конструкціями, в цілому не має прецедентів.

Прикладом виходу держави з ЄС є Велика Британія. Велика Британія вийшла зі складу Європейського Союзу 31 січня 2020 року в 23:00 за Лондоном. Підставою для виходу стали результату консультативного референдуму 23 червня 2016 року, коли 51,9% тих, хто проголосував підтримали вихід Великобританії з Європейського Союзу.

Відповідно до статті 7 Договору про ЄС за вмотивованою пропозицією однієї третини держав-членів ЄС, Європейського парламенту або Європейської комісії Рада ЄС, постановляючи більшістю в чотири п'ятих своїх членів після схвалення Європейського парламенту, може констатувати існування явної загрози серйозного порушення державою-членом ЄС європейських цінностей. Крім того, Європейська Рада, ухвалюючи на пропозицію однієї третини держав-членів ЄС або Європейської комісії і після схвалення Європейського парламенту, може констатувати існування серйозного і стійкого порушення державою-членом ЄС європейських цінностей, запропонувавши спочатку цій державі-члену висловити будь-які зауваження з даного питання.

У разі якщо буде встановлена констатація даних обставин, Рада ЄС, кваліфікованою більшістю, може прийняти рішення про призупинення окремих прав, що впливають з застосування установчих договорів ЄС до відповідної держави-члена, в тому числі права голосу представника уряду цієї держави-члена в Раді ЄС. Приймаючи таке рішення, Рада ЄС враховує можливі наслідки подібного призупинення для прав та обов'язків фізичних та юридичних осіб. За будь-яких обставин обов'язки, які покладаються на відповідну державу-члена ЄС відповідно до установчих договорів ЄС, зберігають обов'язкову силу для цієї держави. Рада ЄС, постановляючи кваліфікованою більшістю, може згодом прийняти рішення про зміну або припинення дії заходів, які він прийняв, з тим, щоб врахувати зміни ситуації, що викликала накладення ним цих заходів.

Виключення країни з ЄС в установчих договорах ЄС не передбачено. Однак деякі фахівці вважають, що це допускається в разі, якщо держава-член ЄС тривалий час порушує принципи та цінності ЄС.

2. Поняття та основні принципи права ЄС

Обслуговування інтеграційних процесів в Європі вимагало такого правового регулювання, за якого ті правила поведінки, що спільно виробляються, розумілися, дотримувалися і застосовувалися однаково усіма, незважаючи на збереження кордонів і державного суверенітету. В результаті на стику національного та міжнародного права народилася особлива автономна правова система - право Європейського Союзу. Вона не ідентична ні національним законодавством держав регіону, ні регіональному міжнародному правопорядку, але вбирає в себе найбільш важливе і суттєве з практики функціонування національних і міжнародних правових інститутів.

В останні роки серед вітчизняних та зарубіжних юристів не вщухає дискусія з питання про природу права Європейського Союзу. Вихідний пункт даної дискусії - поняття права Європейського Союзу та його неоднозначне термінологічне трактування, що зустрічаються у різних авторів.

В даний час широко використовуються такі підходи до даного питання:

1. Досить часто в спеціальній юридичній та науковій літературі вживається термін «право Європейських Співтовариств», під яким розуміється сукупність норм, прийнятих в рамках цих організацій. Поряд з цим терміном використовується синонім «комунітарне право» (від англ. Community - спільнота).

2. «Право Європейського Союзу» - особлива правова система, норми якої регулюють суспільні відносини, що складаються в ході інтеграційних процесів в рамках Європейських Співтовариств і Європейського Союзу.

3. У літературі часто зустрічається і термін «acquis» (від франц. - досягнення), який використовується для позначення правових досягнень Європейських Співтовариств і Європейського Союзу і вживається в трьох наступних словосполученнях:

- «Acquis communautaires» - весь комплекс норм права Європейських Співтовариств («право Європейських співтовариств», «комунітарне право»);
- «Acquis de l'Union» - поняття, яке позначає сукупність правових норм, що виникли в процесі розвитку Європейського Союзу, і фактично збігається за значенням з терміном «право Європейського Союзу»;
- «Schengen acquis» - «шенгенське право», яке позначає комплекс правових норм, що регулюють умови в'їзду і пересування фізичних осіб по території держав-членів Європейського Союзу, включаючи умови та порядок отримання єдиної (шенгенської) візи, а також питання спільної боротьби зі злочинністю країн, що входять до Європейського Союзу.

Однак в даний час, з огляду на об'єктивну необхідність правового регулювання якісно нових суспільних відносин, породжених процесами європейської інтеграції, є всі підстави розглядати право Європейського Союзу в якості самостійної правової системи, що відрізняється за своєю природою від систем міжнародного і національного (внутрішньодержавного) права. З метою підкреслити своєрідність права ЄС і його відмінності від класичних правових систем (внутрішньодержавного і міжнародного права) в науковій літературі воно часто характеризується як наднаціональне (наддержавне) право. У західноєвропейській доктрині набув поширення термін «транснаціональне право», який робить акцент на здатності норм ЄС діяти через державні кордони.

Право Європейського Союзу є унікальною правовою системою, що функціонує паралельно із законодавством держав-членів ЄС. Норми права ЄС мають пряму дію в межах правових систем його держав-членів і в багатьох сферах регулюють питання, враховані національним законодавством, особливо це стосується економічної та соціальної політики. ЄС не є міжурядовою організацією чи федеративною державою. Він засновує новий правовий порядок в рамках міжнародного права з метою взаємного соціального та економічного зростання держав-членів. В основу права ЄС було покладене прагнення до збереження миру та створення кращих умов життя в Європі шляхом розвитку тісніших економічних зв'язків.

Громадянин Європейського Союзу є основним фокусом права ЄС, яке напряму впливає на його повсякденне життя. Людину, яка є водночас і громадянином Європейського Союзу і громадянином певної держави-члена, право ЄС наділяє правами та обов'язками, і таким чином створюється ієрархія правових норм – феномен, подібний до федерального правового устрою. Правопорядок ЄС забезпечує існування самостійної системи правового захисту, метою якого є гарантування реалізації права ЄС. Право ЄС також визначає основи взаємин між Співтовариством і його державами-членами, які мають уживати всі необхідні заходи для того, щоб забезпечити виконання зобов'язань, які випливають з договорів ЄС або з відповідних рішень інституцій Союзу. Вони мають сприяти досягненню цілей Співтовариства й утримуватися від будь-яких дій, що можуть створити перешкоди для реалізації цілей договорів ЄС. Крім того, держави-члени також несуть відповідальність за порушення права ЄС і перед своїми громадянами, а відтак зобов'язані відшкодувати збитки, спричинені такими діями.

Перший договір, що започаткував Європейське співтовариство – договір про заснування Європейського співтовариства вугілля та сталі (ЄСВС) 1951 року став основою правової системи Європейського Союзу, яка вже на протязі більш ніж півстоліття змінюється, трансформується та удосконалюється. Як будь-яка правова система правовий устрій ЄС має свою особливу структуру, однак, перед тим як перейти до її характеристики, розглянемо загальні принципи права Європейського співтовариства, які фактично пронизують всю правову систему і водночас виявляються її основою. Також загальні принципи права є найважливішим джерелом права ЄС, оскільки саме вони дозволяють заповнити прогалини в законодавстві та вирішити питання щодо його тлумачення в найсправедливіший спосіб. Отже, визначимо ці принципи.

Принцип рівності. Він означає, що жоден громадянин ЄС не може бути дискримінований з огляду на його громадянство, стать, расу, етнічне походження, релігію, переконання, фізичні чи психічні недоліки, а також вік чи сексуальну орієнтацію. Цей принцип виникає з положень договорів, правових актів та вироків Суду ЄС.

Пріоритет права Європейського Співтовариства над національним правом. Даний принцип регулює, як потрібно поводитися, якщо виникає конфлікт між нормою національного права та правом ЄС. За таких умов право ЄС має першість перед національною нормою. А тому в практиці судочинства Суду Європейського Союзу право ЄС завжди визнається пріоритетним стосовно внутрішньодержавних актів будь-якого типу. Право ЄС згідно з цим має пріоритет навіть перед положеннями національних конституцій, які суперечать йому. З принципу пріоритету впливає те, що нові державні законодавчі акти, несумісні з правовими нормами ЄС, втрачають свою правову силу. Після набуття чинності нормою європейського права будь-який ухвалений раніше національний правовий акт, що суперечить їй, не може застосовуватися.

Таким чином пріоритет права ЄС зводиться до:

1. Обов'язку національного судді не застосовувати національні норми у випадку, якщо вони не відповідають праву ЄС.

2. Обов'язку держав-членів не ухвалювати законів, що не є у відповідності з правом ЄС.

З даного принципу впливає також і те, що в разі колізії між національним та європейським правом, органи і суди країн членів повинні не брати до уваги національне право. В іншому випадку, для процедури звернення про попереднє рішення вони виносять правову суперечку на розгляд Суду ЄС.

Безпосередність застосування права ЄС. Це означає, що нормативно-правові акти Європейського Союзу є нормою прямої дії в країнах-членах без необхідності їх ратифікації чи інкорпорації з національним правом. Інакше кажучи, право Спільнот безпосереднім чином визнає право та накладає обов'язки на інституції спільнот, країни-члени та їх громадян. На практиці пряме застосування характеризується тим, що: по-перше, норми права ЄС застосовуються у державах-членах без подальшого схвалення національним законодавством; по-друге, кожна особа може подавати клопотання про застосування права ЄС у її справі. Даний принцип був визнаний Судом ЄС, незважаючи на початковий опір деяких країн-членів.

Принцип субсидіарності. Один із основоположних принципів Європейського Союзу, спрямований на забезпечення такого механізму ухвалення рішень, який був би якомога ближчий до громадян, і який передбачав би постійну перевірку обґрунтованості дій Європейського Співтовариства з погляду можливостей, що існують на національному, регіональному та місцевому рівнях. Інакше кажучи, це принцип, згідно з яким будь-які заходи крім тих, що винятково належать до його компетенції, вживаються на рівні Союзу лише за умови, що вони ефективніші за відповідні заходи на національному, регіональному або місцевому рівні. Цей принцип тісно пов'язаний з принципами відповідності та необхідності, які вимагають, щоб будь-який захід, здійснюваний Європейським Союзом, не виходив за рамки, необхідні для досягнення цілей ЄС.

На засіданні Європейської Ради в Единбурзі у грудні 1992 р. було визначено засади субсидіарності і закладено керівні положення щодо тлумачення Статті 5 (колишньої Статті 3b), яка містить цей принцип в Угоді про ЄС. Згідно статті принцип субсидіарності сформульовано наступним чином: „Співтовариство діє в рамках своїх повноважень, визначених цим договором, та поставленими перед ним цілями. У сферах, які не є винятковою компетенцією Співтовариства, воно має право діяти на основі принципу субсидіарності. Тоді, коли цілі пропонованої дії не можуть бути досягнуті в достатній мірі країнами-членами, то, беручи до уваги масштаби та результати пропонованої дії, можуть бути більш успішно досягнуті Співтовариством. Будь-які дії Співтовариства не повинні виходити за межі того, що є необхідним для досягнення цілей цього Договору.”

Принцип співвідносності. Згідно з ним жодні дії співтовариства не повинні виходити за рамки розумної доцільності, необхідної для досягнення цілей Європейського Союзу. У відповідності з цим принципом здійснюється перевірка масштабності заходу до якого може вдатися Співтовариство.

Також до принципів права Європейського Союзу можна віднести наступні:

1. Дотримання загальних прав та свобод людини.
2. Принцип відповідальності Європейського Союзу за шкоду, спричинену діями або рішеннями його органів або посадових осіб.
3. Принцип „пропорційності”, який означає, що дії та рішення Європейського Союзу повинні бути своєчасними й необхідними, спрямованими на досягнення мети Союзу, а спричинені цими діями або рішеннями негативні наслідки не можуть виходити за межі рівня, необхідного для досягнення поставленої мети.
4. Принцип „захисту законних сподівань”, що ґрунтується на неможливості внесення у законодавство ЄС суттєвих змін, які мають зворотну силу, за винятком тих випадків, коли існує нагальна необхідність вдатися до таких дій.
5. Принцип заборони подвійного покарання за одне порушення, який засвідчує, що при прийнятті органами ЄС будь-якого рішення про застосування санкцій слід урахувати всі прийняті раніше з цього питання рішення національних органів про накладення санкцій.

3. Первинне та вторинне право Європейського Союзу

Право Європейського Союзу складається з первинного або договірної та вторинного або похідного. Первинне право має пріоритет над вторинним, тобто вторинне право має відповідати первинному. *Первинне законодавство* - це частина європейського права, яка була вироблена безпосередньо країнами-членами. До найважливіших актів первинного права належать:

1. Установчі договори Європейських Спільнот разом із протоколами та додатками:
  - Договір про створення Європейського Співтовариства Вугілля та Сталі (ЄСВС) від 18 квітня 1951 р.
  - Договір про створення Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС) від 25 березня 1957 р.
  - Договір про створення Європейського Співтовариства з атомної енергетики (Євратом) від 25 березня 1957 р.
2. Договори, які змінюють та підтверджують установчі договори:
  - Конвенція про деякі спільні органи для ЄЕС та Євратому підписана разом із договорами 25 березня 1957 р.
  - Договір про об'єднання виконавчих органів трьох структур ЄЕС, Євратому та ЄСВС підписаний 8 квітня 1965 р.
  - Єдиний Європейський Акт від 7 лютого 1986 р.
  - Маастрихтський Договір про Європейський Союз підписаний 7 лютого 1992 р.
  - Амстердамський Договір підписаний 2 жовтня 1997 р.

- Ніццький Договір підписаний 26 лютого 2001 р.
- Лісабонська угода про внесення змін в Угоду про Європейський Союз й Угоду про заснування Європейської Спільноти підписана 13 грудня 2007 р.

3. Угоди про прийняття нових членів:

- Данії, Ірландії, Великобританії (з 1 січня 1973 р.)
- Греції (з 1 січня 1981 р.)
- Іспанії, Португалії (з 1 січня 1986 р.)
- Австрії, Фінляндії, Швеції (з 1 січня 1995 р.)
- Угорщини, Латвії, Литви, Польщі, Словаччини, Словенії, Чехія, Естонії, Кіпру та Мальти (з 1 січня 2004 р.)
- Болгарії та Румунії (з 1 січня 2007 р.)
- Хорватії (1 липня 2013 р.)

Всі вищезгадані договори містять у собі основні фундаментальні положення щодо цілей ЄС, його організаційної структури, порядку дії, а також основні принципи економічного права ЄС. Таким чином, вони встановлюють конституційну структуру життя ЄС, тобто становлять ту основу, яка доповнюється законодавчими й адміністративними актами, що приймаються в інтересах співтовариства його органами.

Докладніше про Договори ЄС можна почитати тут: https://europa.eu/european-union/law/treaties_en

До *вторинного законодавства* Європейського Співтовариства відносяться ті правові акти, які були вироблені інституціями Європейського Союзу на основі первинного права. Ухвалення правових актів та використання інших механізмів можливе лише в рамках договірних положень. При цьому уповноважені органи мають дотримуватись формальних процедур, передбачених для здійснення ними відповідних дій, і сформульованих у відповідних договорах щодо змісту правового акту, його адресата, правової норми, яку слід обрати в кожному конкретному випадку, та наслідків, що впливають з вищеназваного. Згідно права ЄС передбачено два види правових актів: такі що мають обов'язкову силу – постанови, директиви та рішення, й ті що не мають обов'язкової сили – рекомендації та висновки. При цьому органи Європейського Союзу користуються правом вільного вибору відповідної правової норми. Однак ця свобода обмежується дією принципу субсидіарності та співвідносності.

Загальна схема видів правових актів ЄС

	Постанова	Директива	Рішення	Рекомендації/ Висновки
об'єкт	кожна країна-член	усі або лише певні країни-члени	певні країни-члени, окремі фізичні чи юридичні особи	певні країни-члени, фізичні й юридичні особи
обов'язковість	обов'язкова у всіх своїх частинах, документ прямої дії	обов'язкова з погляду сформульованої мети; форми та засоби реалізації обираються вільно	обов'язкове у всіх своїх частинах для того, кому воно адресоване	не мають обов'язкової сили

Постанова є правовим документом загальної дії, що є обов'язковим до виконання у всіх своїх частинах і є чинним на території кожної країни-члена ЄС. З цього випливає, що даний правовий акт дає можливість Співтовариству максимально глибоко втручатись у національний правоустрій. Якщо органи ЄС приймають правовий акт у формі

постанови, країни-члени не мають жодної свободи дій щодо її втілення, оскільки постанова має застосовуватись безпосередньо. Органи та установи країн-членів Європейського Союзу мають дотримуватися постанови нарівні з національним правом. Постанова є чинною для всіх країн членів, а також фізичних та юридичних осіб в ЄС. Також країни-члени не мають право застосовувати положення постанови не у повному обсязі, або ж за вибором. Так само вони не можуть уникнути необхідності дотримання положень постанови шляхом посилання на норми та правила свого внутрішнього законодавства.

Директива є правовим документом обов'язкової дії для всіх країн-членів, яким вона адресована, з точки зору сформульованої у ній мети, що необхідно досягти. Особливістю директиви є те, що державні установи користуються правом вибору форм і засобів для втілення її у життя. Це означає, що директиви зобов'язують країну до результату, а не до методів його реалізації. Як і постанова, директива є найважливішим правовим актом ЄС, своєрідним компромісом між вимогами єдиного права, що діє в межах Співтовариства, та необхідністю максимального врахування специфіки національних правових систем. Однак головною метою директиви залишається гармонізація права, а не його уніфікація, як у випадку з постановою. З огляду на вимоги щодо імплементації директив, вони є не такими детальними нормативними актами, як постанова, хоча в окремих випадках вони можуть сягати досить високого рівня деталізації. За рахунок цього країни-члени отримують певну гнучкість щодо їх реалізації.

Директиви не зобов'язують безпосередньо, а, отже, мають бути враховані в національному праві шляхом внесення відповідних постанов до національного законодавства. Країни-члени мають близько двох років для пристосування свого внутрішньодержавного права до вимог директив. При цьому вони повинні діяти таким чином, щоб дійсно забезпечити досягнення мети, сформульованої в директиві. Звичайних адміністративних актів, які можуть довільно змінюватись органами виконавчої влади недостатньо. Загалом Судом ЄС сформульована вимога, згідно з якою країни-члени повинні вдаватись до таких форм і засобів, що якнайкраще гарантують оптимальну практичну дієвість відповідної директиви.

На противагу постанові, директиви набувають сили документа прямої дії, як правило, лише тоді, коли завершується встановлений термін для їх реалізації. В такому випадку з відповідної директиви випливають прямі правові претензії до країни-члена, що є їх порушником. В цьому контексті варто торкнутися проблеми зобов'язального характеру директив у випадку, якщо країна у визначений термін не пристосує своє національне право до виконавчих актів чи не реалізує директиву повністю. Практика свідчить, що особи можуть посилатися в національних судах на корисні для них в даній справі директиви, оскільки директиви підлягають безпосередньому застосуванню. Однак, з іншого боку, країна не може вимагати від осіб виконання цих директив, якщо вони вчасно не були імplementовані в систему права країн-членів Європейського Співтовариства. Також, згідно зі ст. 226-228 Договору про ЄС, Європейська Комісія чи будь-яка країна-член може подати на таку країну позов до Суду ЄС в справі про порушення Договору.

Директиви, схвалені Радою і Європейським Парламентом спільно, а також ті, адресатами яких є всі країни-члени, публікуються в „Офіційному віснику Європейського Співтовариства” і набувають чинності або на двадцятий день після схвалення, або у визначений у ній термін. Решта директив, виданих Радою ЄС чи Європейською Комісією, набувають чинності після повідомлення країнам, яких безпосередньо торкається даний документ.

Рішення є формою правового акта, що має на меті урегулювання окремих питань, а тому його можна порівняти з адміністративним актом у системі національного права. Рішення є обов'язковим до виконання у всіх своїх частинах для того, хто в ньому названий. Вони можуть бути адресовані країнам-членам, органам Європейського Союзу,

фізичним та юридичним особам, і обов'язкові лише для тих, кого вказано у цьому правовому акті. Рішення, які стосуються певних країн-членів, є обов'язковими і для цих країн, і для їх громадян. У разі, якщо рішення стосується фізичної чи юридичної особи, виконання відбувається згідно з національними процедурами, які діють у даній країні-члені.

Рекомендації та висновки не мають обов'язкової сили. Завданням цих документів є привернення уваги адресата до доцільності певного типу поведінки, не пов'язуючи його при цьому правовими зобов'язаннями. Вони не вимагають причини та правової підстави, а також не підлягають юрисдикції Суду ЄС. Однак відсутність зобов'язального характеру не означає, що рекомендації та висновки не слід брати до уваги. Вони мають певну політичну силу, а їх невиконання має бути продиктоване важливими аргументами. Рекомендації та висновки можуть ухвалюватися найважливішими органами ЄС, а їх адресатами можуть бути як країни-члени чи органи ЄС, так і фізичні та юридичні особи. Рекомендація відрізняється від висновку насамперед тим, що не лише формулює певну оцінку ситуації, але й пропонує конкретні дії для виходу з неї.

Важливим джерелом вторинного права Європейського Союзу є договори та угоди, зокрема, угоди між країнами-членами Європейського Союзу та міжнародні договори з третіми державами та міжнародними організаціями.

Угоди між країнами-членами ЄС укладаються тоді, коли питання, що потребує врегулювання, входить до сфери інтересів співтовариства, але органи ЄС не наділено повноваженнями для його вирішення. Такі угоди мають зазвичай обмежену територіально дію та застосовуються в сфері міжнародного приватного права.

Міжнародні договори з третіми державами та міжнародними організаціями, укладені Європейським Співтовариством мають зобов'язальний характер як для органів ЄС, так і для країн-членів. Якщо такий договір містить норми, що спричиняють безпосередні наслідки для громадян, то його слід зараховувати до джерел європейського права. Такі угоди охоплюють велике коло відносин – від співробітництва у сфері торгівлі, промисловості, технічної та наукової кооперації до торгових угод щодо окремих товарів. Разом зі зростанням економічної могутності та торгової активності країн-членів ЄС протягом останніх років суттєво зросла і кількість міжнародних договорів, укладених співтовариством з країнами, які не входять до складу цієї організації. Можна виділити наступні види міжнародних договорів: *комерційні угоди, договори про асоціацію та договори про партнерство і співробітництво*. Усі ці угоди набувають обов'язкової сили після їх ухвалення відповідно до норм конституційного права країн-членів ЄС та країн чи організацій, що приєднуються до них.

Докладніше зупинимося на двох останніх категоріях міжнародних договорів. *Угоди про асоціацію* закріплюють особливий вид відносин між ЄС і іншими країнами, які не обмежуються лише торгівлею і включають також тісне економічне співробітництво та фінансову допомогу. Існує два різних види таких угод: по-перше, це угоди, які запроваджують особливі зв'язки між окремими країнами-учасницями ЄС і країнами, які не входять до його складу; по-друге, це угоди, метою яких є підготовка до вступу до ЄС або створення митного союзу. Основною причиною укладення угод про асоціацію першого типу можна назвати існування тісних економічних, історичних і політичних зв'язків між країнами-учасницями ЄС та іншими державами. Так наприклад, запровадження в межах співтовариства єдиної системи тарифів без преференцій мало серйозно ускладнити розвиток торговельних відносин з такими країнами. З огляду на це було укладено спеціальні угоди, покликані обмежити дію деяких положень про вільну торгівлю у відношенні до цих країн і водночас було знижено тарифи на їх товари. Договори про асоціацію можуть також відіграти роль підготовчого етапу до вступу в ЄС. Вони слугують попередньою стадією процесу приєднання, протягом якої країна, що виявила бажання влитися до складу ЄС, може здійснювати суспільно-політичні та економічні перетворення відповідно до стандартів співтовариства. А отже завданням таких угод є допомога країнам

у створенні необхідних передумов для здобуття членства в Союзі. Проте варто зазначити, що не для всіх країн цей досвід є успішним, наприклад Угода про асоціацію з Турецькою Республікою була укладена ще в 1964 році, але це так і не призвело до входження цієї країни до Європейського Співтовариства.

Угоди про партнерство та співробітництво не ставлять такої далекосяжної мети, як угоди про асоціацію, вони зорієнтовані головним чином на інтенсифікацію економічного співробітництва. Яскравим прикладом таких угод є договори, укладені з державами колишнього СРСР, у тому числі з Україною, також із країнами Магрибу (Алжиром, Марокко і Тунісом) та Машрику (Єгиптом, Йорданією, Ліваном і Сирією), а також з Ізраїлем.

Офіційні документи та правові акти Європейського Союзу можна знайти за наступним посиланням: https://europa.eu/european-union/documents-publications/official-documents_en

4. Конституційний процес в Європейському Союзі та прийняття Лісабонського договору

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття європейські інтеграційні процеси вийшли на якісно новий рівень. Процес прийняття до ЄС значної кількості нових держав засвідчив необхідність внесення коректив у механізми функціонування та реформування правових підвалин Співтовариства, а також спрощення процедури прийняття рішень. В цей час широко обговорюється питання розробки Конституції Європейського Союзу, яка б увібрала в себе всі попередні установчі договори Співтовариства та внесла зміни у правову та інституційну систему в зв'язку із поглибленням процесу європейської інтеграції. Рішення про створення конституції Євросоюзу було прийнято на саміті ЄС у Ніщі в 2000 році.

Наприкінці 2001 року на саміті ЄС у Лаакені була схвалена Декларація під назвою „Майбутнє Європейського Союзу”. Метою даного документу було встановлення орієнтирів подальших перетворень в устрої ЄС згідно нових геополітичних реалій і майбутнього розширення. В Лаакенській декларації фактично вперше на такому високому рівні було заявлено про перспективи прийняття в майбутньому єдиної Конституції Європейського Союзу, яка мала замінити собою діючі установчі договори. Для підготовки й демократичного обговорення пакету реформ відповідно до схваленої декларації був створений тимчасовий представницький орган, названий Конвентом Європейського Союзу. Головою Конвенту був призначений колишній Президент Французької Республіки Валері Жискар Д'естен, а його заступниками – Жан Люк Дехане (Бельгія) і Джуліано Амато (Італія). В цілому дорадчий орган складався з 105 членів. Це були представники Європейської Комісії, Європейського Парламенту, урядів і парламентів 15 країн-членів ЄС, а також 13 країн-кандидатів.

Конвент пішов по шляху „конституціоналізації” правових підвалин Союзу, зробивши вибір на користь максимального варіанта – заміни діючих установчих договорів єдиним документом за назвою Конституція або Конституційний договір. Робота Конвенту почалася в лютому 2002 року, а в грудні 2003 року був схвалений перший, попередній варіант. Однак він був відхилений Іспанією та Польщею, які не погодилися із запропонованим голосуванням за принципом кваліфікованої більшості. Заперечення викликала також відсутність у тексті відомостей про християнські коріння Європи. Документ був відправлений на доробку й остаточно затверджений Європейською Радою в Брюсселі 18 липня 2004 року.

Договір про Конституцію Європейського Союзу був підписаний 29 жовтня 2004 року у Римі главами держав й урядів 25 країн-членів Співтовариства. Одночасно був підписаний Заключний акт, яким затверджувався текст Конституції й додаткові протоколи й декларації, що роз'яснювали окремі положення й статті Основного закону та процедуру

його входження у силу. Керівники трьох держав-кандидатів на вступ до ЄС – Болгарії, Туреччини й Румунії – підписали в цей день тільки Заключний акт.

Договір про Конституцію для Європи є новим установчим договором Європейського Союзу без обмеженого терміну дії, який чітко визначає повноваження, права та обов'язки Союзу та держав-членів, його інституціональну структуру, процедури, цілі та сфери політики. Він спрощує правову структуру Союзу та запроваджує низку інституціональних змін для поліпшення ефективності його роботи. Конституція ЄС являє собою досить великий документ обсягом 378 сторінок, що складається з 448 статей, розділених на чотири розділи: інститути ЄС, компетенція інститутів ЄС та її здійснення, політика ЄС у різних областях, порядок перегляду Основного закону. У текст Конституції включена Європейська хартія основних прав і свобод громадян. Основна мета Конституції ЄС — зробити Союз держав більш ефективним та демократичним. Конституція вносить наступні зміни у правову та інституційну систему Європейського Союзу:

- вводиться нова посада - президента Європейського Союзу, який має обиратися на два з половиною роки з можливістю переобрання, що дозволить йому працювати на перспективу.

- розширено повноваження голови Європейської комісії, введено посаду його заступника – Міністра закордонних справ, що повинен координувати й офіційно представляти за межами Співтовариства зовнішню політику та політику в сфері безпеки;

- Європейський Союз стає суб'єктом міжнародного права, а отже має право укладати міжнародні договори бути членом міжнародної організації;

- число депутатів Європейського парламенту не може перевищувати 750;

- кількість членів Європейської комісії обмежено 18;

- закони ЄС будуть прийматися за наступною процедурою: Європейська комісія розробляє законопроект і направляє його в Європейський парламент, який має схвалити його звичайною більшістю голосів, після чого він направляється в Раду ЄС, що повинна затвердити його кваліфікованою більшістю;

- введено нову систему голосування, яка базується на принципі „подвійної більшості”, згідно з якою при голосуванні кваліфікованою більшістю рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало 55% представників країн-членів, які представляють мінімум 65% населення Співтовариства;

- розширюються повноваження Парламенту, що зможе не тільки затверджувати бюджет, але й займатися проблемами, пов'язаними зі станом громадянських свобод, прикордонного контролю й імміграції, співробітництва судових і правоохоронних структур всіх країн Співтовариства;

- вперше передбачена можливість виходу країн зі складу Європейського Союзу, якщо вони висловлять таке побажання;

- перегляд Конституції можливий тільки одностайною ухвалою всіх держав-членів.

Договір про Конституцію ЄС мав набутити чинності тільки після його ратифікації кожною з держав-членів, відповідно до власних конституційних процедур. Більше того необхідне було досягнення повного консенсусу – якщо хоча б одна країна не ратифікує Конституцію, документ не набуде чинності. Спочатку передбачалося, що Конституція ЄС повинна бути ратифікована всіма країнами-членами до 2006 року, але після того, як проект не був підтриманий на референдумах у Франції і в Нідерландах у 2005 році, незважаючи на ратифікацію іншими дев'ятнадцятьма державами – членами ЄС, стало зрозуміло, що документ у такому вигляді навряд чи вдасться прийняти.

Данія, Португалія та Ірландія після подій 2005 року заявили про перенесення на невизначене майбутнє своїх національних референдумів, а Швеція оголосила, що не ратифікує Основний закон ЄС до тих пір, поки Франція та Нідерланди не проведуть повторних референдумів. В цій ситуації 16 червня 2005 року була прийнята „Декларація глав держав або урядів держав-членів Європейського союзу про ратифікацію Договору,

що встановлює Конституцію для Європи”. Цей документ, з одного боку, виступав офіційною реакцією на негативні результати референдумів у двох країнах, з іншого боку – установлював орієнтири подальших дій у світлі нових реалій. Декларація підтверджувала прихильність всіх держав-членів цінностям європейської інтеграції та тексту Європейської Конституції, але проблеми ратифікації Конституційного договору, на думку урядовців, свідчили про побоювання й занепокоєння європейців поглибленням інтеграційних процесів, а тому їх слід обов’язково врахувати. Тому було оголошено про необхідність проведення в кожній країні-члені широких дебатів за участю громадян, їх об’єднань, національних парламентів і політичних партій.

Питання про подальшу долю Європейської Конституції стало основним на Саміті ЄС у червні 2006 року. Країни Євросоюзу висловилися за підготовку механізму, який би дозволив прийняти Основний закон Співтовариства. Для його вироблення буде потрібний час, тому було ухвалено рішення продовжити період ратифікації європейської Конституції. Але очевидним ставав той факт, що необхідно внесення змін у Конституційний договір. Франція і Нідерланди заявили, що не зможуть прийняти умови Конституції без внесення істотних змін. Великобританія наполягала на підписанні уточнюючого договору, який мав би затверджуватися парламентом країни, а не в ході референдуму. З усвідомленням назрілої необхідності внесення змін до основних договорів, а також бажанням зберегти якомога більшу кількість положень Конституції розпочалася робота над договором, покликаним здійснити реформу головних джерел права ЄС. Особливого розмаху цей процес набув у період головування Німеччини в Раді ЄС в першій половині 2007 року.

Новий документ, розроблений на основі Договору про Конституцію ЄС, отримав назву „Лісабонський договір про внесення змін у Договір про Європейський Союз і Договір про заснування Європейського Співтовариства”. Він був схвалений 18–19 жовтня й урочисто підписаний представниками держав – членів ЄС 13 грудня 2007 року. Договір має загальний обсяг 323 сторінки і складається із преамбули, 7 статей, 13 протоколів й 59 декларацій. Метою Договору є зміцнення процедури ухвалення рішень в ЄС, консолідації внутрішньої демократії Союзу і європейської зовнішньої політики. В новому договорі збережено багато положень Конституції ЄС, однак у ньому відсутні поняття „Конституція” та згадки про конституційні символи Європейського Союзу – прапор, гімн та єдину валюту. Основна відмінність між двома договорами в наступному: Конституція мала замінити всі попередні угоди Європейського Співтовариства і стати основним джерелом первинного права ЄС, тоді як Лісабонський договір доповнює та уточнює вже існуючі правові акти – Римський договір 1957 року і Маастрихтський договір 1992 року, і є третім ревізійним договором (після Амстердамського 1997 і Ніщцького 2001 року).

Лісабонський договір набув чинності 1 грудня 2009 року. Важливість договору полягає у тому, що він реформував інституції ЄС та вдосконалив процес прийняття рішень, посилив демократичний вимір ЄС, реформував внутрішньополітичні та зовнішньополітичні виміри ЄС. Інституційні зміни дали змогу адаптувати структуру ЄС для ефективного функціонування Союзу в умовах розширення кількості його членів.

Ключові зміни, які містить Лісабонський договір, зводяться до наступного: **по-перше**, створюються більш чіткі центри влади ЄС у вигляді довгострокових постів Президента Європейського Союзу і Верховного представника з питань зовнішньої політики і безпеки - де-факто міністра закордонних справ єдиної Європи. Вони покликані серйозно спростити структуру колективних органів, принципи і порядок їх роботи, зробити їх діяльність більш зрозумілою і «прозорою».

• Постійний представник Європейської ради обирається главами держав і урядів терміном на 2,5 роки з можливістю переобрання на другий термін. Він представлятиме Європейський Союз у зовнішній політиці в рамках своїх повноважень та з питань спільної зовнішньої політики і політики безпеки.

- Верховний представник ЄС з питань зовнішньої політики і політики безпеки призначається Європейською радою за погодженням з головою Європейської комісії кваліфікованою більшістю голосів. Він очолює Раду з міжнародних відносин.

Дещо по іншому, відповідно до ст. 13 Договору про Європейський Союз в редакції Лісабонського договору, виглядає інституційний механізм ЄС, покликаний проводити в життя цілі Союзу, його інтереси й інтереси своїх громадян, а також забезпечувати послідовність і ефективність політики. У даній статті інститути (керівні органи) Європейського Союзу перераховані в такій послідовності:

- Європейський парламент;
- Європейська рада;
- Рада ЄС;
- Європейська комісія;
- Суд Європейського Союзу;
- Європейський центральний банк;
- Рахункова палата.

При цьому кожен інститут діє в межах повноважень, які надані йому в Договорах, відповідно до передбачених Договорами процедур, умов та цілей. Інститути підтримують між собою лояльне співробітництво. Європейському парламенту, Раді ЄС та Комісії сприяють Економічний і соціальний комітет і Комітет регіонів, що здійснюють консультативні функції.

По-друге, Лісабонський договір зміцнює демократичні основи життя в Європі, розширюючи функції Європейського парламенту (обирається безпосередньо громадянами Союзу). Договір збільшує число областей діяльності, в яких Європейський парламент матиме вирішальне право голосу. Це аграрний сектор, юстиція, координація роботи політичних структур і інші сфери), а також розширює право голосу самих європейців - будь-яка ініціатива, під якою підпишеться не менше 1 млн. громадян, зобов'яже Європейську комісію прийняти офіційне рішення з цього питання.

У зв'язку з цим слід згадати про те, що разом з Лісабонським договором був прийнятий і Протокол про роль національних парламентів у Європейському Союзі, в якому:

а) нагадується, що спосіб здійснення національними парламентами контролю за своїми урядами з питань, пов'язаних з діяльністю Європейського Союзу, визначається в рамках власної конституційної організації та практики кожної держави-члена;

б) звертається увага на необхідність активізації участі національних парламентів в житті ЄС, в т.ч. в процесі обговорення (розгляду) проектів законодавчих актів Союзу;

в) передбачається передача національним парламентам проектів законодавчих актів, адресованих Європейському парламенту та Раді Європейською комісією (включаючи і передачу щорічної законодавчої програми роботи Комісії).

По-третє, важливо і те, що Лісабонський договір вступає в силу разом з Хартією ЄС про основні (фундаментальні) права, що охоплює широкий перелік громадянських, політичних, економічних і соціальних прав, що підвищує захищеність громадян Європейського Союзу. Однак від її виконання в повному обсязі звільнені Польща, Великобританія та Чехія.

Не можна не звернути увагу на те, що тепер ст. 6 Договору про Європейський Союз в редакції Лісабонського договору прямо вказує на те, що Союз визнає права, свободи і принципи, викладені в Хартії Європейського Союзу про основні права від 7 грудня 2000 р., затвердженої 12 грудня 2007 р. яка має таку ж юридичну силу, як і Договори. Положення Хартії жодним чином не розширюють компетенцію Союзу, як вона визначена в Договорах. Важливо звернути увагу і на те, що відповідно до цієї статті Договору про ЄС: «Європейський Союз приєднується до Європейської Конвенції про захист прав людини і основних свобод. Це приєднання не змінює компетенції Союзу, як вона визначена в Договорах. Основні права, як вони гарантовані Європейською конвенцією про

захист прав людини і основних свобод і як вони впливають із загальних для держав-членів конституційних традицій, входять в норми права Європейського Союзу в якості загальних принципів».

Хартія Європейського Союзу про основні права
 7 грудня 2000 року - проголошення Хартії
 з 2001 р - громадське обговорення Хартії
 12 грудня 2007 року - знову урочисто проголошена в Страсбурзі
 1 грудня 2009 року - стала частиною установчих документів ЄС

Структурна схема прав і свобод людини, закріплених у Хартії ЄС про основні права

Особисті громадянські права і свободи		Політичні та інформаційні права громадян	
<p>Глава 1. Гідність Ст. 1. Людська гідність Ст. 2. Право на життя Ст. 3. Право на цілісність особистості Ст. 4. Заборона катування, нелюдського і такого, що принижує гідність поводження чи покарання Ст. 5. Заборона рабства та примусової праці</p> <p>Глава 2. Свободи Ст. 6. Право на свободу та особисту недоторканність Ст. 7. Повага до приватного і сімейного життя Ст. 8. Захист даних особистого характеру Ст. 9. Право на вступ до шлюбу і створення сім'ї Ст. 10. Свобода думки, совісті та віросповідання Ст. 11. Свобода вираження думок і свобода інформації Ст. 12. Свобода зібрань та свобода об'єднань Ст. 13. Свобода мистецтва та науки Ст. 14. Право на освіту Ст. 17. Право власності Ст. 18. Право на притулок Ст. 19. Захист у випадку видворення, висилки і видачі</p> <p>Глава 3. Рівність Ст. 20. Рівність перед законом Ст. 21. Неприпустимість дискримінації Ст. 22. Культурне, релігійне і мовне розмаїття Ст. 23. Рівність чоловіків і жінок</p> <p>Глава 5. Громадянство Ст. 45. Свобода пересування та вибору місця проживання</p>		<p>Глава 5. Громадянство Ст. 39. Право голосувати і балотуватися в якості кандидата на виборах до Європейського парламенту Ст. 40. Право голосувати і балотуватися в якості кандидата на муніципальних виборах Ст. 41. Право на добре управління Ст. 42. Право на доступ до документів Ст. 43. Омбудсман Ст. 44. Право петицій Ст. 46. Дипломатичний і консульський захист</p>	
Соціально-економічні права громадян Європейського Союзу			
Право на працю і свободу		Право соціального забезпечення. Соціальний захист всього населення	Особливий захист населення не зайнятого в трудовій сфері
<p>Глава 1. Гідність Ст. 5. Заборона рабства і примусової праці</p> <p>Глава 2. Свободи Ст. 15. Свобода професійних спілок і право на працю Ст. 16. Свобода підприємництва Ст. 17. Право власності</p> <p>Глава 3. Рівність Ст. 23. Рівність чоловіків і жінок (в тому числі стосовно питань працевлаштування, трудової діяльності та охорони праці)</p> <p>Глава 4. Солідарність Ст. 27. Право працівників</p>		<p>Глава 4. Солідарність Ст. 34. Соціальне забезпечення і соціальна допомога Ст. 35. Охорона здоров'я Ст. 36. Доступ до послуг загальноєкономічного значення Ст. 37. Захист навколишнього середовища Ст. 38. Захист споживачів</p>	<p>Глава 3. Рівність Ст. 24. Права дитини Ст. 25. Права літніх людей Ст. 26. Інтеграція інвалідів</p>

<p>підприємств на інформацію та консультації</p> <p>Ст. 28. Право на колективні переговори та колективні дії</p> <p>Ст. 29. Право на звернення до служб зайнятості</p> <p>Ст. 30. Захист у разі безпідставного звільнення</p> <p>Ст. 31. Право на сприятливі і справедливі умови праці</p> <p>Ст. 32. Заборона дитячої праці та захист молодих людей на робочому місці</p>		
<p>Основні процесуальні права і свободи громадян ЄС</p>	<p>Сфера застосування Хартії та рамки обмеження прав і свобод громадян ЄС</p>	<p>Основи судового процесу в Європейському Союзі</p>
<p>Глава 6. Правосуддя / права в сфері судового провадження</p> <p>Ст. 47. Право на ефективне оскарження і доступ до неупередженого суду</p> <p>Ст. 48. Презумпція невинності і право на захист</p>	<p>Глава 7. Загальні положення</p> <p>Ст. 51. Сфера застосування</p> <p>Ст. 52. Межі гарантованих прав</p> <p>Ст. 53. Рівень, за яким надається захист</p> <p>Ст. 54. Заборона на зловживання правами</p>	<p>Глава 6. Правосуддя / права в сфері судового провадження</p> <p>Ст. 49. Принципи законності та пропорційності при визначенні злочинів і покарання</p> <p>Ст. 50. Право не піддаватися судовому переслідуванню і кримінальному покаранню двічі за один і той самий злочин</p>

По-четверте, децю змінюється механізм прийняття рішень, вводиться нова система голосування - система так званої кваліфікованої більшості. Це означає, що будуть враховуватися голоси, як мінімум, 55% членів Ради ЄС (це мінімум 15 з 27 країн), які представляють не менше 65% населення Європейського Союзу. Блокуючою меншістю стають чотири держави-члени Ради.

По-п'яте, вперше в історії Європейського Союзу в Лісабонському договорі визначені умови виходу зі складу Союзу - його необхідно буде погоджувати з усіма членами ЄС. Умови та процедура виходу з ЄС містяться в ст. 50 Договору про ЄС (для цього необхідні, відповідно до законодавства країни, повідомлення Раді ЄС і рішення самої Ради, прийняте кваліфікованою більшістю).

По-шосте, Лісабонський договір включає і такі новації, як припис обов'язкової колективної відповідальності країн-членів Європейського Союзу (в т.ч. в галузі оборонної політики); містить статтю про єдину енергетичну політику; вказує на те, що кожен громадянин країни-члена Європейського Союзу стає додатково громадянином ЄС і т.д. При цьому, якщо держава стала жертвою агресії, інші держави зобов'язані надавати допомогу і підтримку «усіма можливими засобами». Взаємодопомога стосується терактів і катастроф, їх запобігання та ліквідації. У ст. 42 Договору про Європейський Союз в редакції Лісабонського договору говориться: «Загальна політика безпеки і оборони включає в себе поступальну розробку спільної оборонної політики Союзу. Вона приведе до спільної оборони, як тільки Європейська Рада одногосно прийме таке рішення. Для реалізації загальної політики безпеки і оборони держави-члени надають в розпорядження Європейського Союзу цивільні та військові потенціали. ... Держави-члени зобов'язуються поступово покращувати свої військові потенціали».

По-сьоме, ЄС отримує право, відповідно до Договору, визначати моделі координації економічної політики країн-членів єврозони. Європейська комісія (а вона виконує функції уряду ЄС) може виступати з попередженням держави про те, що його економічна політика не відповідає загальним рамкам економічної політики ЄС.

По-восьме, Лісабонський договір уточнює компетенції Європейського Союзу і національних урядів. ЄС має виняткову компетенцію у питаннях визначення та проведення спільної зовнішньої політики та політики безпеки, визначення дій для

підтримки, координації або доповнення дій, що вживаються державами-членами, але без обмеження їх компетенції в цих областях. Питання функціонування митного союзу, внутрішнього ринку; монетарної політики держав-членів, офіційною валютою яких є євро; загальної комерційної політики та укладення міжнародних договорів в більшості випадків також відносяться до сфери відання Європейського Союзу. До сфер спільної компетенції Договору відносить функціонування внутрішнього ринку, соціальну політику, економічну, соціальну і територіальну політику об'єднання, сільське господарство і рибальство, проблеми навколишнього середовища, захист прав споживачів, транспорт, енергетику, простір свободи, безпеки та правопорядку, загальні проблеми здоров'я населення, дослідження, технологічний розвиток, космічний простір, розвиток співробітництва та гуманітарної допомоги, координацію питань зайнятості та соціальної політики в країнах-членах. Союз надаватиме підтримку державам-членам в наступних областях: охорона здоров'я, промисловість, культура, туризм, освіта, проблеми молоді та спорту.

По-дев'яте, ЄС має право визначати цілі, які включають в себе більш успішне функціонування енергетичного ринку, постачання енергоресурсів і розробку альтернативних джерел енергії. Європейський Союз відповідальний за визначення та імплементацію програм з дослідження і розробок у цій галузі (хоча тут його компетенція перетинається з компетенцією національних урядів). Енергетична політика визначається Європейським парламентом і Радою ЄС відповідно до звичайної законодавчої процедури. При цьому статті Лісабонського договору не обмежують «право держав-членів вживати необхідних заходів щодо забезпечення поставок енергоресурсів».

По-десяте, пріоритетне значення в новому Договорі отримує боротьба з глобальними змінами клімату. ЄС повинен «вживати заходів на міжнародному рівні по боротьбі з регіональними та глобальними проблемами навколишнього середовища, в першу чергу - зі зміною клімату» (ст. 174 Римського договору). Політика Союзу в енергетичному плані повинна проводитися «відповідно до необхідності зберегти і поліпшити навколишнє середовище» (ст. 176а Римського договору). Слід також зазначити, що Лісабонський договір передбачає створення Європейського простору досліджень, доповнює соціальну політику, дає Союзу «стимулюючі» повноваження в питаннях освіти, спорту, політики щодо молоді, розвитку культури в Європі.

Нарешті, «Європейський союз стає правосуб'єктивним» (ст. 32 Договору про ЄС). Це означає, що ЄС може укладати міжнародні договори у всіх сферах його компетенції в чотирьох випадках:

- якщо це передбачено основними договорами ЄС;
- якщо того вимагає досягнення цілей, зазначених у договорах;
- якщо того вимагає юридично обов'язковий документ ЄС;
- якщо даний договір може «вплинути на загальні правила ЄС або змінити їх» (ст. 188L Римського договору).

Держави-члени мають право укладати будь-який міжнародний договір за умови, що він не суперечить угодам, підписаним ЄС, або не відноситься до зони компетенції Європейського Союзу.

5. Принципи організації та діяльності інститутів Європейського Союзу

Принципи інституційної структури ЄС знаходилися в центрі уваги під час створення Європейських Співтовариств. Порядок формування внутрішньої організації інститутів ЄС, їх місце, роль закріплені в установчих договорах ЄС та в спеціальних нормативних правових актах ЄС. Особливе місце займають регламенти кожного з інститутів ЄС.

Виділяють наступні загальні принципи організації та діяльності інститутів ЄС:

- збалансованість;
- єдність;

- пропорційність і субсидіарність;
- колективність в прийнятті рішень;
- відкритість і прозорість.

Загальні принципи визначають роль, призначення, місце кожного з інститутів ЄС в реалізації завдань та цілей європейської інтеграції. Збалансованість інститутів і органів міждержавного (міжнаціонального) і наднаціонального характеру.

До числа міждержавних органів відносяться Рада ЄС і Європейська рада. Вони складаються з офіційних представників держав-членів, які діють як уповноважені особи. Міждержавні органи та інститути ЄС забезпечують узгодження загальноєвропейських інтересів (наприклад, спільна зовнішня політика, політика безпеки).

До числа наднаціональних органів відносяться Європейська комісія, Європейський парламент та Суд ЄС. Ці органи формально незалежні від держав-членів. У своїй діяльності наднаціональні органи зобов'язані керуватися інтересами та правовими приписами інтеграційних утворень. Держави-члени зобов'язані утримуватися від надання вказівок й інструкцій своїм громадянам, що обіймають посади в наднаціональних органах. Незалежність забезпечується наявністю спеціальної присяги та достроковим припиненням повноважень. Статус наднаціонального органу, обсяг і порядок здійснення ними своїх повноважень повинні сприяти утвердженню принципу збалансованості інститутів ЄС.

Принцип збалансованості передбачає, що розподіл повноважень і компетенції між інститутами ЄС створює систему стримувань і противаг. Найважливіше значення має співпраця між ними. Загальноєвропейська практика підтверджує, що ефективність залежить від взаємодії органів наднаціонального та міжнаціонального характеру.

Принцип пропорційності має кілька аспектів. По-перше, ЄС повинен здійснювати свої повноваження відповідно та для досягнення цілей і завдань, які ставляться перед ним установчими договорами. По-друге, кожен з інститутів ЄС зобов'язаний діяти суворо в межах своєї компетенції, яка визначається установчими договорами та нормами вторинного права. При цьому порушення компетенції є підставою для визнання відповідних рішень не чинними.

Принцип субсидіарності означає, що в тих випадках, коли рішення тієї чи іншої проблеми з більшою ефективністю може бути досягнуто на рівні національних держав-членів, ЄС повинен утримуватися від втручання. У тих же випадках, коли проблема з більшим успіхом може бути вирішена на рівні ЄС, її вирішення має бути передано на наднаціональний рівень.

Принцип колективності (колегіальності) в обговоренні та прийнятті рішень означає, що загальною тенденцією права ЄС є поступовий перехід до прийняття відповідальних рішень кваліфікованою більшістю голосів, тобто розширюється принцип більшої відкритості та прозорості в прийнятті рішень (демократичні засади).

Принципи організації та діяльності органів та інститутів ЄС можна поділити на дві групи:

1) Зафіксовані в установчих договорах ЄС і виникли офіційно разом з ними:

- принцип демократії;
- принцип свободи;
- принцип поваги прав людини;
- принцип правової держави;
- принцип рівноправності громадян ЄС;
- принцип вільного руху осіб, послуг і капіталів;
- принцип вільного руху товарів;
- принцип взаємних зобов'язань (відповідальності держав-членів).

2) Загальні правові засади, що виникли в результаті повсякденної діяльності ЄС (в тому числі, діяльності Суду ЄС):

- принцип правової визначеності, що включає в себе вимогу неприпустимості зворотної сили будь-яких розпоряджень, які погіршують правове становище юридичних і фізичних осіб;

- принцип верховенства права ЄС по відношенню до національного права держав-членів;

- принцип єдності щодо правових норм держав-членів.

Принципи права ЄС за функціональним призначенням (цілями) можна поділити на дві групи:

1) Спрямовуючі (програмні) принципи, які зафіксовані в установчих документах ЄС:

- принцип рівності;

- принцип вільного пересування товарів, осіб, послуг, капіталу;

- принцип відкритої ринкової економіки.

Роль програмних принципів полягає в тому, що вони формують не тільки морально-політичний фундамент ЄС, а й зумовлюють основні напрямки розвитку ЄС.

2) Коригувальні принципи, які формуються Судом ЄС і вносять певні смислові зміни, доповнення, «відкривають» нові принципи поряд із системою вже існуючих. Наприклад, принцип недискримінації був конкретизований через принцип вільного пересування товарів, вільної конкуренції, принципу вільної торгівлі.

Інститути ЄС покликані проводити в життя цінності ЄС, здійснювати його цілі, служити його інтересам, інтересам її громадян та держав-членів, а також забезпечувати послідовність, ефективність та спадкоємність його політики та дій. Кожен інститут ЄС діє в межах повноважень, які надані йому в установчих договорах ЄС, відповідно до передбачених цими договорами процедурами, умовами та цілями.

Питання для самоперевірки

1. Назвіть 4 етапи процедури прийняття (приєднання) країни до Європейського Союзу.

2. Визначте критерії вступу країни до ЄС (Копенгагенські критерії).

2. На яких підставах країна може вийти з Європейського Союзу? Чи можна виключити країну зі складу ЄС?

3. В чому своєрідність права ЄС та його відмінність від класичних правових систем (внутрішньодержавного і міжнародного права)?

4. Визначте загальні принципи права Європейського Союзу.

5. Які правові акти входять до первинного законодавства ЄС?

6. Які правові акти входять до вторинного законодавства ЄС?

7. Які основні зміни внесені Лісабонським договором в Договір про Європейський Союз та Договір про функціонування ЄС?

8. Чому не була прийнята Конституція ЄС в 2005-2006 роках?

9. Назвіть загальні принципи організації та діяльності інститутів ЄС.

10. Які інститути ЄС відносяться до міждержавних (міжнаціональних), а які до наднаціональних?

Рекомендована література:

1. Амплеева Е.Е. Право Европейского союза: учебное пособие / Е.Е. Амплеева, Ю.П. Шубин. – СПб.: АНО ВО СЮА, 2018. – 88 с.

2. Глотов С.А. Право Европейского Союза в редакции Лиссабонского договора: Учебное пособие. – М.: Издательство Международного юридического института, 2010. – 452 с.

3. Європейська інтеграція: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів та слухачів магістерської підготовки за напрямом «Державне управління» /

- Кол. авт.; за заг. ред. проф. І. А. Грицяка та Д. І. Дзвінчука. — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. — 464 с.
4. Сорока С. В. Правова та інституційна система Європейського Союзу і проблеми прийняття Конституції // Світова та європейська інтеграція : [навч. посіб.] / за ред. М. О. Багмета– Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – С. 94–119.
  5. English. European and Euro-Atlantic Integration. A textbook for Civil Servants and Local Government Employees / Y. Glukhova, D. Say, Y. Palagnyuk, S. Ponomaryov, S. Soroka, A. Soloviova. – 3rd ed., updated. – Mykolayiv : Petro Mohyla BSSU, 2018. – 336 p. <https://eugov.chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/05/English.-European-and-Euro-Atlantic-Integration.pdf>
  6. Kirpsza A. Legislative Challenges for the European Union after the Treaty of Lisbon Entered into Force / Adam Kirpsza // Przegląd Zachodni. – 2013. - № 1. - S. 185-209.
  7. The ABC of EU law, by Klaus-Dieter Borchardt, December 2016 <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/5d4f8cde-de25-11e7-a506-01aa75ed71a1>

Тестові завдання до лекції 6

https://docs.google.com/forms/d/1X8az2Fh6y6XmhuDqTN3w-3L_3lebh8Oc3VNN2_x7p60/edit